

УДК 336.711.65(477)

Москвічова О. С.,*аспірант кафедри економіки підприємств Львівського національного університету імені Івана Франка*

РЕФІНАНСУВАННЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена рефінансуванню НБУ вітчизняних банківських установ в умовах банківської кризи. Визначено недоліки політики рефінансування НБУ та внесено пропозиції щодо її вдосконалення.

Ключові слова: рефінансування, банківська система, НБУ, ліквідність, банківська криза.

Статья посвящена рефинансированию НБУ отечественных банков в условиях банковского кризиса. Определены недостатки политики рефинансирования НБУ и внесены предложения по ее усовершенствованию.

Ключевые слова: рефинансирование, банковская система, НБУ, ликвидность, банковский кризис.

The article deals with the refinancing of ukrainian banks in a banking crisis. Detected deficiencies policy of refinancing and made suggestions for its improvement.

Keywords: refinance, the banking system, National Bank of Ukraine, the liquidity, the banking crisis.

Постановка проблеми. Світова фінансово-економічна криза 2008 року, не оминувши Україну, значною мірою порушила функціонування кредитної системи і стала причиною банківської кризи: виникли проблеми з ліквідністю та платоспроможністю банківських кредитних установ. У такій ситуації вирішальною є роль НБУ як кредитора останньої інстанції, який здійснює підтримку банків шляхом рефінансування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній науці дослідженню проблем рефінансування банківських кредитних установ приділялася особлива увага. Зокрема, значний вклад у розкриття сутності рефінансування зробили А. Ковалюк, У. Ніконенко, С. Реверчук; аналізу інструментів рефінансування та вдосконаленню його механізмів присвячені праці С. Лобозинської, В. Міщенко, М. Савлука, А. Сомика, А. Шаповалова. Сучасному стану рефінансування в Україні значну увагу приділяє економічний аналітик Д. Гриньків. Однак остання банківська криза спонукає по-новому розглядати рефінансування банків установ та стимулює до пошуків його ефективних інструментів та механізмів.

Мета і завдання дослідження. Аналіз політики НБУ у сфері рефінансування за останні роки та дослідження ефективності цієї форми державного регулювання кредитних послуг в умовах кризи та на шляху виходу з неї.

Вклад основного матеріалу. Механізм рефінансування банків в Україні пройшов довгий і складний шлях формування: від адресного рефінансування банків за рішенням органів державної влади, що стало причиною не повернення великої частини наданих коштів до застосування інструментів і механізмів рефінансування, які загальноприйняті в міжнародній банківській практиці.

Незважаючи на те, що криза ліквідності у вітчизняній банківській системі виникала неодноразово, зокрема в 1998 р. та 2004 р., державні органи влади не розробили жодного механізму, порядку або інструкції щодо рефінансування банків у несприятливих умовах. Тому під час глобальної фінансової кризи 2008 р. НБУ знову був не готовий ефективно діяти, про що свідчать 136 нормативних актів щодо рефінансування виданих за цей період. Дуже часта і швидка зміна вимог для одержання кредитів рефінансування не давала змоги вітчизняним банкам своєчасно відреагувати на них і відповідно отримати підтримку своєї ліквідності. Крім того, нормативно-правові акти містили чимало недоліків, зокрема не була відпрацьована система цільового використання ресурсів, що давало можливість кредитним установам, які все-таки отримали кредити рефінансування, здійснювати спекулятивні операції на валютному та на міжбанківському кредитному ринках.

У 2008 році криза ліквідності охопила банківські системи більшості країн світу. Проте станом на 01.01.2008 р. показники вітчизняних банків відповідали нормативам ліквідності встановленим НБУ, навіть станом на початок жовтня 2008 р. банківська система України мала запас ліквідності, який удвічі перевищував необхідний. А вже в середині жовтня-листопада 2008 р. простежувалося різке зниження рівня ліквідності української банківської системи у зв'язку зі зниженням рівня глобальної ліквідності та обмеження доступу вітчизняних банків до зовнішніх джерел запозичення [1].

Так, у жовтні 2008 р. з метою зменшення впливу зовнішньої фінансової кризи та забезпечення стабільності банків НБУ видав Постанову № 319 від 11.10.2008 р. «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» [2], якою запровадив механізм підтримання ліквідності на основі програми фінансового оздоровлення строком до 1 року та оперативне підтримання ліквідності банків, проте за результатами діяльності банківських кредитних установ цей механізм швидко був відмінений Постановою НБУ № 413 від 04.12.2008 р. «Про окремі питання діяльності банків» [2].

Ситуація погіршувалася неузгодженістю дій державних органів влади. Так, Президент своїм Указом № 1046 від 17.11.2008 р. «Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні» пропонував НБУ запровадити цільове рефінансування банків для кредитування терміном на 5 років інвестиційних проектів під облікову ставку НБУ під заставу пулів іпотечних кредитів, у першу чергу для завершення будівництва визначених з готовністю понад 50%; а також кредитування інфраструктурних проектів у сфері енергетики, транспорту, зв'язку [2]. Проте за гострої проблеми ліквідності НБУ не міг задовольнити такі пропозиції і взагалі відмовився від довгострокового рефінансування.

Кабінет Міністрів України зобов'язав НБУ Законом України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» [2] узгоджувати порядок рефінансування, за всіма параметрами відповідно до кожної окремо взятої кредитної установи з метою врегулювання ситуації на грошово-кредитному і валютному ринках України. Подібні нововведення українського Уряду світові фінансові кола сприйняли як зазіхання на незалежність Центрального банку. Тому, за вимогою МВФ, Кабінет Міністрів України відмовився від контролю НБУ, про що були внесені зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік».

У кризових умовах держава повинна діяти в єдиному напрямі, швидко і цілеспрямовано, а неузгодженість та створення додаткових посередників породжують лише бюрократичну тяганину й ускладнюють процес рефінансування, який, крім того, в Україні є не найпростішим. Адже відповідно до вимог нормативно-правової бази лише 17-ти найбільшим вітчизняним банкам були доступні інструменти рефінансування для підтримання своєї ліквідності, решта банків отримували кредити рефінансування НБУ з порушенням вимог.

Після низки звинувачень НБУ в корупції щодо надання кредитів рефінансування в умовах банківської кризи була ухвалена Постанова № 459 від 25.12.2008 р. «Про затвердження Тимчасового положення про надання Національним банком України кредитів для підтримки ліквідності банків у разі реальної загрози стабільності банківської системи» [2], де визначались більш жорсткі правила надання рефінансування та стабілізаційних кредитів. Ця постанова надала НБУ широкі обмежувальні права, а саме: право обмежувати та забороняти видачу нових кредитів; вводити жорсткіші умови рефінансування; було значно звужено коло потенційних позичальників кредитів рефінансування, а процес рефінансування можна було трактувати як санацію банку під контролем НБУ.

Численні доповнення й зміни, внесені у чинне законодавство щодо підтримання ліквідності вітчизняних банківських установ, підштовхнули НБУ до розробки нових механізмів рефінансування, які відповідали стандартам Федеральної резервної системи США та Європейського центрального банку. Результат пошуку нових механізмів втілювався в низці нормативно-правових актів, зокрема Постанові НБУ № 259 від 30.04.2009 р. «Про затвердження Положення про регулювання Національним банком ліквідності банків України» [2], Постанові НБУ № 260 від 30.04.2009 р. «Про затвердження Технічного порядку проведення Національним банком України операцій з банками» [2], Постанові НБУ № 262 від 30.04.2009 р. «Показники, на підставі яких Національний банк України приймає рішення щодо надання кредитної підтримки банкам у разі реальної загрози стабільності їх роботи» [2].

На початку 2009 р. банківська система України мала проблему щодо масової заборгованості за кредитами. Для мінімізації ризиків неповернення кредитів НБУ залишив за собою право призначати куратора у банк, обмежувати обсяги активних операцій, забороняти видачу нових кредитів та залучення нових вкладників тощо [2]. Куратори у банку або тимчасова адміністрація назначалася для тих установ, які звертались до НБУ з проханням пролонгації кредитів рефінансування, що з боку позичальників розглядалося як санація [3].

Так, станом на 01.01.2009 р. 97 банків мали заборгованість за кредитами рефінансування в сумі 60,5 млрд грн, із них 38% припадало на державні банки, хоча їхня частка в загальних активах банків становить лише 11,5%, а вплив коштів у період кризи становив близько 2% [4, с. 5]. Потрібно зауважити, що понад 70% заборгованості за кредитами рефінансування було реструктуризовано, а також передбачалося, що обсяг потенційних неповернень може сягнути 31 млрд грн [1]. Прогнози, на жаль, виявились виправданими, адже у вересні-жовтні 2009 р. заборгованість за кредитами рефінансування становила вже 80 млрд грн [3].

На початку 2010 р. у вітчизняних банківських установах почали простежуватися позитивні тенденції із відновлення платоспроможності, тому НБУ знов перейшов на довгострокове кредитування. Зокрема, Постановою НБУ № 47 від 04.02.2010 р. було затверджено Положення про рефінансування та надання

Національним банком України кредитів банкам України на період її виходу на докризові параметри, яке визначало порядок надання НБУ стабілізаційного та стимулюючого кредиту. Стимулюючі кредити повинні були спрямовуватися на кредитування українського товаровиробника. Подібна цілеспрямованість мала стратегічне значення для економіки та безпеки держави, адже мала забезпечити вихід економіки на докризові параметри. Проте стимулюючий кредит банки надавали лише під інвестиційні проекти, які відповідали жорстким вимогам НБУ щодо формування ресурсів кредитування; рішення про видачу кредиту схвалювало Правління НБУ; ці кредити не могли використовуватися для перекредитування вже наявних банківських кредитів позичальника. Такі жорсткі умови стимулюючих кредитів рефінансування НБУ звели нанівець наміри щодо відновлення кредитування реальної економіки [2]. Проте щодо стабілізаційного кредиту, то нормативно-правова база була більш-менш впорядкованою, що сприяло великій частці (65%) цього виду кредиту в загальній кількості кредитів рефінансування.

На думку німецьких дослідників Р. Джуччі та Р. Кірхнера, ця постанова не була правильним інструментом стимулювання кредитування через низку причин. По-перше, НБУ не повинен кредитувати (навіть опосередковано) реальний сектор економіки. Це є основним завданням комерційних банків і становить економічну основу їх діяльності. По-друге, якщо урядовці хочуть підтримати деякі галузі виробництва, замість коштів НБУ вони мають використовувати державні кошти через надання субсидій або гарантій на прозорій основі [5, с. 15].

Подібною думки притримується і С. Лобозинська, яка стверджує, що стимулювання кредитування вітчизняної економіки необхідно реалізовувати комплексними заходами фіскальної і монетарної політики для формування сприятливої кон'юнктури ринку, а не через механізм рефінансування, основне призначення якого – оперативно відновлювати ліквідність банківської системи з метою недопущення поширення кризових явищ у фінансовому секторі [6, с. 16].

Практична неспроможність Постанови № 47 у зв'язку із незацікавленістю позичальників в отриманні стимулюючих кредитів за жорсткими вимогами – змусила НБУ переглянути свої підходи до рефінансування. В результаті була прийнята нова Постанова № 327 від 13.07.2010 р. «Про затвердження Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України» [2].

Обсяги та структура кредитів рефінансування наданих НБУ, а також облікові ставки НБУ та середньозважені процентні ставки за кредитами рефінансування у 2007–2012 рр., подані в таблиці 1.

Таблиця 1
Обсяги та структура кредитів рефінансування у 2007-2012 рр.

Механізм рефінансування	2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	млрд. грн.	%1	млрд. грн.	%1	млрд. грн.	%1	млрд. грн.	%1	млрд. грн.	%1	млрд. грн.	%1
Загальний обсяг, у т. ч.	2,5	10,1	169,5	15,3	64,4	16,7	5,2	11,6	28,9	12,4	97,6	8,13
кредити овернайт, надані через постійно діючу лінію рефінансування	0,4	15,0	91,8	16,0	12,7	18,1	0,2	9,2	2,1	10,7	28,7	8,76
кредити, надані шляхом проведення тендера	2,0	14,5	15,2	16,6	1,2	16,3	0,5	10,5	3,2	11,4	11,7	7,69
через операції прямого РЕПО	-	-	23,1	13,8	0,5	16,0	0,1	9,2	23,6	12,0	56,7	7,89
довгострокові кредити	-	-	-	-	1,7	-	1,0	10,5	-	-	-	-
стабілізаційні кредити	-	-	36,8	14,1	46,9	16,1	3,4	8,3	-	-	0,5	9,5
через операції СВОП	-	-	2,6	15,1	1,4	23,1	-	-	-	-	-	-
кредити рефінансування під заставу майнових прав на кошти банківського вкладу (депозиту), розміщеного в НБУ	0,1	8,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Облікова ставка НБУ		8,0		12,0		10,25		7,75		7,75		7,5
Повернено кредитів	2,1		110,4		39,8		18,5		29,5			

Джерело: складено автором на основі [1]

У 2007 р. в Україні простежувалося макроекономічне зростання, в т. ч. банківської системи, яка динамічно розвивалася. Процентні ставки на міжбанківському кредитному ринку були значно нижчими за ставки рефінансування НБУ. За таких умов, у 2007 р. обсяги рефінансування були незначними – лише 2,5 млрд грн [1].

Для підтримки ліквідності банків НБУ за жовтень 2008 р. надав кредитів рефінансування на загальну суму 29,2 млрд грн, а за листопад – 45,5 млрд грн, у грудні – 30,7 млрд грн, у зв'язку із тим, що НБУ з кінця листопада почав обмежувати обсяги підтримки ліквідності банків, з метою зменшення спекулятивного попиту на іноземну валюту. Лише за 2008 р. НБУ надав кредитів рефінансування 138 банкам на загальну суму 169,5 млрд грн, з них за жовтень-грудень 2008 р. – 135 банкам на загальну суму 105,4 млрд грн., що сягало 62% від загальної кількості наданих НБУ кредитів за 2008 рік [1]. Потрібно зауважити, що більшу частину з цих кредитів становили кредити овернайт, а саме 91,8 млрд грн (54%) [1].

На початок 2009 р. ситуація з рефінансування залишалася напередодні. У січні 2009 р. НБУ продовжував зменшувати обсяги підтримки ліквідності вітчизняної банківської системи, в результаті було видано кредитів рефінансування на загальну суму 4,7 млрд грн. Дефіцит ліквідності призвів до збільшення попиту на ресурси на міжбанківському кредитному ринку, в результаті середньозважена ставка за кредитами овернайт в лютому становила 45,3% (середньозважена ставка НБУ за кредитами овернайт – 18%), а в березні знизилася до 30,9% (ставка НБУ – 19,5%) [1].

Найбільші обсяги кредитів рефінансування у 2009 р. були видані у I півріччі – 55,8 млрд грн, а у II – 8,6 млрд грн [1]. У II півріччі 2009 р. на ринку вже був наявний надлишок ліквідності, у зв'язку із деяким поліпшення показників реального сектора економіки та платіжного балансу; приростом депозитів населення та скасуванням контролю НБУ з боку Кабінету Міністрів України. З метою стримування прискореного зростання ліквідності й забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку НБУ у II півріччі посилив мобілізаційні операції, обсяг яких становив 57,2 млрд грн, тоді як у I – 39,5 млрд грн [1].

У 2010 р. НБУ продовжував надавати кредити рефінансування, але в значно менших обсягах, зокрема було видано 5,2 млрд грн, що на 59,2 млрд грн менше, ніж у 2009 р. [1]. Окрім цього, за результатами I півріччя 2010 р., простежувалося відновлення ресурсної бази вітчизняних банків, зокрема, приріст депозитного портфеля юридичних осіб становив 6% (до 123,5 млрд грн), а приріст портфеля фізичних осіб – 13,7% (до 240,5 млрд грн) [7, с. 29]. Що, своєю чергою, сприяло формуванню надлишкової ліквідності у банківській системі.

У 2011 р. загальний обсяг операцій з рефінансування банківських установ сягав 28,9 млрд грн, що на 18,7 млрд грн більше, ніж у 2010 р., причому обсяг операцій прямого РЕПО становила 23,6 млрд грн (82%). Значна частка операцій РЕПО у структурі кредитів рефінансування банків, в даний період, була замовлення потребами розвитку ринку державних цінних паперів [1].

За 2011 р., банками повернуто кредитів на загальну суму 29,5 млрд грн, з них достроково – 8,6 млрд грн. Такому результату сприяла регулярна робота НБУ щодо прискорення повернення заборгованості за кредитами рефінансування, основна частка яких була надана під час загострення економічної та фінансової кризи [1].

У 2012 р. загальний обсяг кредитів рефінансування наближався до обсягів кризового 2008 р. і становили 97,6 млрд грн, що на 68,7 млрд грн більше, ніж у 2011 р. Пояснюється така ситуація поточною дефляційною динамікою, адже основна функція НБУ – підтримка цінової стабільності: якщо інфляція йде в мінус, то НБУ збільшує обсяги операцій РЕПО і проводить тендери з рефінансування. Крім того, в цей період банки зверталися до НБУ за рефінансуванням для підтримки короткострокової ліквідності, у т.ч. через підвищення її вартості на міжбанківському ринку [8].

У 2012 р. НБУ видавав нові кредити швидше, ніж банківська система погашала старі. Зауважимо, що великі суми рефінансування були видані проблемним банкам, які перебувають на етапі ліквідації [9, с. 37]. Це свідчить про нездатність НБУ своєчасно виводити з ринку проблемні банки, що негативно впливає на стабільність вітчизняної банківської системи. Примітно і те, що нові порції рефінансування часто отримують банки, що не повністю розрахувалися за старими боргами, але у великих обсягах купують ОВДП.

На початок липня 2012 р. в боржниках Нацбанку ходили більше 50 банків, загальна заборгованість яких досягла 69,3 млрд грн, тоді як на початок року не перевищувала 65 млрд грн [10]. Проте, відповідно до даних 2010 р., ця заборгованість становила лише 32 млрд грн.

У посткризові 2010–2012 рр., в Україні рівень ліквідності банківської системи є задовільним і необхідності в наступних антикризових кроках немає, проте НБУ для підтримання відновлення зростання обсягів кредитування потрібно зробити більше, ніж загальне регулювання ліквідності банківського сектора.

Висновки. Отже, проводячи дослідження механізму рефінансування у період розвитку кризових явищ у банківській системі України, ми дійшли висновку, що національний регулятор у зв'язку із світовою фінансово-економічною кризою передбачав настання в Україні банківської кризи, проте не спромігся ефективно організувати регулювання, щоб не допустити, а потім не дати можливості розвитку кризових явищ. Одним із прикладів такої дезорганізації була розробка правил та механізмів рефінансування, яка тривала весь час перебування банківської системи України у кризі. Остаточно процес рефінансування був сформований вже в період стабілізації роботи вітчизняних банків в Постановах № 259 від 30.04.2009 р., № 327 від 13.07.2010 р. та № 445 від 30.09.2010 р., які є чинними і до сьогодні із деякими змінами.

НБУ справно виконує функції кредитора останньої інстанції, збільшуючи обсяги рефінансування в період банківської кризи, проте він не був готовий до здійснення активної підтримки ліквідності банківських установ в несприятливих умовах з дотриманням основних принципів рефінансування банків на рівних, доступних та прозорих умовах, а також не була відпрацьована система цільового використання ресурсів, наданих НБУ для підтримки ліквідності проблемних банківських установ та не була здійснена оцінка якості кредитного портфеля НБУ. Необхідним є переймання принципів міжнародної практики в питаннях рефінансування, за якими будь-який банк, у разі потреби, має впевненість в отриманні кредиту центрального банку.

Недоліки вітчизняної практики рефінансування, які проявилися під час банківської кризи 2008 р., необхідно виправляти. Так, потребує доопрацювання чинна нормативно-правова база, що зазнала вже багатьох змін та виправлень. Передусім необхідно, щоб чинне правове регулювання було спрямоване на оперативне рефінансування в екстрених умовах.

Для підвищення ефективності необхідно спростити процедуру рефінансування шляхом активного використання такого інструменту як операції на відкритому ринку з купівлі-продажу державних цінних паперів. А також послабити вимоги до забезпечення та суттєво розширити список забезпечення, зокрема необхідно дати можливість банкам отримувати кредити рефінансування під забезпечення кредитного портфеля банку. Такі кроки повинні активізувати кредитний ринок та сприяти досягненню макроекономічної стабільності.

Література:

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
2. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Лысенко Е. Банкиры отдают долги [Електронний ресурс] / Елена Лысенко. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/orgtrg/~2/1/341/176495>.
4. Шаповалов А. Національний банк діяв і діятиме адекватно загальноекономічній ситуації / Анатолій Шаповалов // Вісник НБУ. – 2009. – № 3. – С. 3–7.
5. Джуччі Р. Криза кредитування в Україні: факти, причини та шляхи відновлення [Електронний ресурс] / Рікардо Джуччі, Роберт Кірхнер, Віталій Кравчук. – Берлін/Київ: червень 2010. – 11с. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2010/PP_03_2010_ukr.pdf.
6. Лобозинська С. М. Шляхи вдосконалення державного регулювання ліквідності банківської системи України / Софія Миколаївна Лобозинська // Банківська справа. – 2011. – № 3. – С. 11–20.
7. Гриньков Д. Чувство долга / Дмитрий Гриньков // Бизнес. – 2010. – № 32. – С. 27–29.
8. НБУ збільшує рефінансування банків через дефляцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/07/15/329410/>.
9. Гриньков Д. Під кожний жир. Банки так и не вернули вовремя около 60 млрд. грн. Кредитов рефинансирования, полученных от НБУ в разгар кризиса / Дмитрий Гриньков // Бизнес. – 2010. – № 30. – С. 34–37.
10. Гриньків Д. НБУ б'є рекорди в рефінансуванні банків [Електронний ресурс] / Дмитро Гриньків. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/08/16/285786>.